Elena Ungureanu

INTERTEXTUALITATEA ŞI OBIECTIVUL UNEI GRAMATICI DIALOGICE

Impactul pe care îl are, la ora actuală, în studiile filologice, *gramatica textului*, redefinită între timp *lingvistica textului* sau *lingvistica textuală*, pe de o parte, şi conceptualizarea *textului ca intertext*, pe de alta, ne-au determinat să formulăm ideea existenţei unei gramatici bazate pe descrierea particularităţilor limbajului cu dimensiunea dialogică intrinsecă. Încercăm să răspundem, mai jos, la întrebarea legitimă: la ce bun o nouă gramatică între atâtea altele? Prima argumentare, şi cea mai la îndemână pentru noi, e una de sorginte coşeriană şi care trebuia să fi fost însuşită încă din cursul de *Introducere în lingvistică,* fiindcă gramatica studiază – ar trebui să studieze – totul; citat din Coşeriu: „Gramatica, în toate sensurile sale, este ştiinţa t u t u r o r aspectelor unei limbi, adică înglobează deopotrivă fonetica, semantica şi celelalte compartimente ale fiecărei limbi particulare" [1, p. 97]. Altfel spus, ea (gramatica) desemnează studiul formelor pe care semnele lingvistice le dobândesc în propoziţii şi fraze, iar dacă extindem domeniul, şi în texte. Iar textul, la ora actuală, se consideră unitatea comunicativă cu cea mai mare relevanţă în studiile filologice. După autorii DŞL [2, p. 239-246], există peste 15 tipuri de gramatici (generală, descriptivă, structurală, generativă, funcţională, a cazurilor, universală, contrastivă etc.), gramatica textului considerându-se una dintre cele mai tinere, iar despre o gramatică pe care o vom numi „dialogică" (în alţi termeni: „dialogală", „intertextuală"), am putea afirma că există deocamdată puţine referinţe directe [a se vedea discuţiile din 3; 4; 5], deşi problematica ei o găsim reflectată în numeroase studii aflate la intersecţia celor două discipline filologice fundamentale – ştiinţele limbii şi ştiinţele literaturii, precum şi a subdisciplinelor care derivă din acestea. Contribuţii importante în domeniul textologiei le revin unor reputaţi specialişti precum Roland Barthes, Umberto Eco, Julia Kristeva, Maria Carpov, Jacques Derrida, Gérard Genette, Mihail Bahtin, Iuri Lotman ş.a., dintre lingvişti români – Carmen Popescu, Stelian Dumistrăcel, Cristinel Munteanu, Ileana Alexandrescu, Emilia Afană-Parpală, Mariana Neţ ş.a., pentru care problematica în cauză a devenit una din preocupările lor de bază.

Lingvisticile, respectiv gramaticile, dominante (*mainstream*) sunt considerate monologice (cf., în acest sens, studiile semnate de Per Linell [3], care optează tot mai insistent pentru reorientarea către discipline dialogice şi interdisciplinare), monologismul însemnând deţinerea unui sens unic, definitiv, nenegociabil în cadrul dialogului viu între subiecţi. Spre deosebire de acesta, dialogismul, după Mihail Bahtin, optează pentru o viziune dialogică asupra textului şi a lecturii, deschisă către integrarea creativă a alterităţii şi diferenţei. În calitatea sa de concept universal, dialogismul este adjudecat de discipline dintre cele mai diferite: de la ştiinţele culturii la ştiinţele naturii, ale vieţii sau ale tehnologiilor moderne. În acest context, chiar dacă ar putea trezi şi discuţii în contradictoriu, ideea unei gramatici dialogice sau intertextuale s-ar înscrie în orientările moderne de cercetare a textului (intertextului) şi a dimensiunilor acestuia (a se vedea sursele [4] şi [5], care ne-au servit ca punct de inspiraţie pentru prezentele meditaţii).

BDD-A6613 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:14:33 UTC)

Intertextualitatea este o proprietate nu doar a textului literaturii sau a textului poetic, cum se obişnuieşte frecvent a se crede, ci a textului în genere. Este suficient să trecem în revistă doar un singur titlu în acest sens: Gasparov Boris. *Speech, Memory, and Meaning: Intertextuality in everyday language*, 2008 (în traducere: Vorbire, memorie şi sens: intertextualitate în limbajul de zi cu zi) [6] şi care se reduce la ideea că toate faptele noi ale limbajului sunt împământenite în memoria vorbitorilor de experienţele anterioare de utilizare/aplicare a limbajului. Studiul în cauză îşi propune să infuzeze teoriile descriptive ale limbii cu un concept din semiotica poststructurală şi de teorie a literaturii – cel de memorie intertextuală: fiecare element nou de discurs este văzut ca emergent din fragmente reiterate şi manipulate anterior de alţi vorbitori sau chiar de acelaşi vorbitor. Modelul oferă un mod de a descrie sensul unităţilor de limbaj ca pe un proces deschis. Unitatea de bază a modelului este **fragmentul comunicativ (FC) intertextual**. Un FC este un prefabricat, de orice formă, sens şi provenienţă stilistică, tratat ca un întreg. De obicei, are o formă uşor de recunoscut de către vorbitorii nativi ai unei limbi, poate fi modificat, trunchiat sau extins, adaptat şi fuzionat cu alte structuri sau fragmente comunicative.

În lingvistica rusă, asemenea unităţi intertextuale sunt denumite cu un termen care se regăseşte tot mai constant în studiile de ultimă oră: **intertextem** (după modelul altor unităţi pe care lingvistica deja le-a acceptata definitiv: morfem, lexem, sintaxem, stilem, semem etc.) [cf., cel puţin, 7]. (A se observa că termenul în cauză nu îl găsim şi în alte limbi). Unul dintre specialiştii de forţă ai domeniului, filologul rus G.K. Kosikov, după ce traduce şi disociază opera lui Roland Barthes, optează pentru instituirea unei noi discipline – **intertextologia**, sprijinindu-şi viziunea pe fundamentul concepţiei însuşite: „Любой текст – это *интертекст*: *на различных уровнях, в более или менее опознаваемой форме в нем присутствуют другие тексты – тексты предшествующей культуры и тексты культуры окружающей; любой текст – это новая ткань, сотканная из побывавших в употреблении цитат*" [8, p. 156].

Teoria intertextualităţii are de soluţionat cel puţin trei probleme majore: (1) delimitarea strictă a obiectului de cercetare; (2) limitele „textului în text"; (3) măsurarea „transformaţională" a intertextului, adică mecanismul de constituire. Descrierea adecvată a acestor obiective va tinde tot mai mult să scoată în evidenţă regulile universale ale acţiunii intertextuale, devenind parte componentă, pe de o parte, a poeticii, al cărei obiect de cercetare îl constituie legităţile generale de construire a operelor literare; iar pe de alta – a textului scris, în general. Anume sub acest aspect, conchide autorul, trebuie citită cartea semnată de Nathalie Piegay-Gros [9] – prima sinteză analitică fundamentală asupra intertextualităţii apărută în Franţa, remarcabilă prin stilul incitant-provocator: „что же, в конечном счете, представляет собой интертекст – «продукт письма» (то есть авторской, осознанной или неосознанной, интенциональности) или же «эффект чтения», зависящий от неотъемлемой способности каждого из нас сопрягать самые различные смысловые инстанции, формирующие пространство культуры?" [8, p. 164]. Aşadar, intertextul reprezintă o categorie proprie atât ştiinţelor literare, cât şi ştiinţelor limbajului. Deoarece suficient de multe studii s-au bazat mai ales pe texte culte, deci aparţinând scriitorilor, teoria şi critica literară dau preferinţă termenului de intertext, pe când în lingvistică se recurge, pentru anumite unităţi – în special de natură paremiologică – la conceptul de „discurs repetat", preluat şi acesta din teoria coşeriană. Intertextul înglobează discursul repetat, acesta din urmă fiind o formă de intertext.

Orice gramatică, ca să descrie o limbă, trebuie să dispună de o **bază de date** (ne referim aici la exemplele de limbaj scris sau oral). Pentru descrierea structurii limbii

BDD-A6613 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:14:33 UTC)

gramaticienii recurg la unităţile din care se constituie aceasta bază de date. Dintotdeauna, gramaticile nu au făcut altceva decât să recurgă la „baze de date” din cele mai variate sfere: cel mai adesea, la exemple din literatură, ca mostre de text scris şi de text reprezentând limba literară ca cea mai îngrijită expresie a unei limbi; de asemenea, stilul publicistic a furnizat numeroase exemple gramaticienilor. Pe de altă parte – mult mai rar – s-a recurs la exemple din textele dialectale, altfel spus, la textul oral, al conversaţiei, al dialogului înregistrat cu indicarea specificului oralităţii. O tendinţă aparte în elaborarea gramaticilor şi a studiilor de gramatică a constituit-o „inventarea” exemplelor, aşadar, o metabază de date. La fel, o gramatică dialogică ar trebui să dispună de o impresionantă bază de date veridice, real existente, nu „fabricate”. În fine, o tendinţă de ultimă oră ar fi chiar baza de date pe care o oferă Internetul ca cel mai important mijloc tehnologic de înregistrare a tuturor aspectelor, stilurilor şi variantelor unei limbi. Problematica limbajului Internetului poate fi calificată la ora actuală drept una dintre cele mai provocatoare în teoria discursului şi chiar a studiului intertextualităţii. Un asemenea studiu va face distincţie clară între gramatica dialogului (conversaţiei, textului oral), pe de o parte, şi gramatica dialogică, pe de alta, ultima dintre care este incomparabil mai amplă ca problematică şi direcţie de cercetare.

Ce fundament empiric este necesar, aşadar, pentru a construi o gramatică dialogică, se întreabă cercetătorul norvegian Ivar Ørstavik [5]. Când se elaborează gramaticile, lingviştii recurg la o „bază de date” care poate conţine informaţii despre limbă, relevante pentru a înţelege structura discursivă. O gramatică dialogică ar răspunde multor cerinţe ale metodelor sistematice şi analitice care aderă la teoria dialogică şi ar putea fi o contribuţie valoroasă în domeniu. În al II-lea rând, acesta ar fi un exerciţiu util care va extinde înţelegerea gramaticii de către noi. În al III-lea rând, chiar urmărirea gramaticii dialogice reprezintă în sine un experiment valoros. Ipotetica gramatică dialogică va trebui să ia în discuţie, disociindu-le treptat, conceptele a trei discipline lingvistice diferite: a) lingvistică integraţionistă sau integrală (care înseamnă încadrarea lingvisticii în cultură); b) analiza conversaţiei; c) dialogismul – teorie care are numeroşi adepţi mai ales în ştiinţele literaturii. În timp ce gramatica tradiţională studiază tipologia propoziţiilor ideale, gramatica dialogică îşi propune ca obiectiv o sarcină extrem de dificilă, dar nu imposibilă – de a analiza şi sistematiza structurile dialogice, în interacţiune-în-vorbire, face-to-face, vii, adică relaţiile dincolo de „propoziţiile ideale”, cu tot contextul – spaţiul, timpul, autorul, conlocutorul/conlocutorii etc. În calitate de subiecţi ai limbajului – amintim aici opinia coşeriană – noi „nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afara faptului că vorbim, şi cu tot corpul, vorbim şi cu toată cunoaşterea lucrurilor, şi cu toate ideile despre lucruri, şi cu toate imaginile pe care le avem despre lucruri, şi cu toate contextele, nu numai explicite, ci şi implicite” [10, p. 98]. Să nu uităm că propoziţiile ideale sunt uşor de găsit şi uşor de făcut. După cum se şi face în mod constant, inclusiv în cercetările gramaticienilor, care recurg pentru exemplificări la pseudodate. Propoziţiile izolate unele de altele şi contextul lor de utilizare pot fi produse intuitiv de către lingvistul însuşi. Dar pentru o descriere adecvată a sistemului limbii nu de acestea are nevoie cercetătorul, ci de cele existente în comunicare.

În timp ce propoziţia este „indiferentă” faţă de contextul de utilizare, replica cu care răspunde un interlocutor într-o conversaţie este mereu un enunţ rostit de un *autor* particular (social), într-o *situaţie* particulară (anumită) şi la un *moment* dat. În analiza unităţilor gramaticii dialogice, cele mai relevante şi mai importante sunt legăturile dintre enunţ şi aceşti factori contextuali, şi nu atât relaţiile din cadrul enunţului. Spre deosebire de pseudoenunţuri (cele construite ad hoc, de lingvist), replicile dintr-un context dialogic concret nu sunt

BDD-A6613 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:14:33 UTC)

izolate, ci sunt legate una câte una. Baza de date a gramaticii de care vorbim aici ar trebui să constituie un set al tuturor situațiilor dialogice posibile, fie că acestea sunt conversații, texte familiare, texte științifice sau texte poetice. În multe țări cu tradiții în studiul lingvistic se practică analiza cercetărilor folosindu-se înregistrările audio ale conversațiilor ce apar în mod natural (fără a fi stimulate sau dirijate, care pot constitui un material excelent şi pentru studiile întreprinse de către gramaticieni, nu doar de către sociolingviști). Înregistrările audio şi video au făcut posibilă colectarea conversațiilor individuale, redarea (reproducerea) lor şi astfel transpunerea ca date ale limbii cu tot contextul suficiente. Internetul este tehnologia cu cel mai spectaculos impact, inclusiv sub aspectul înregistrării în cantități enorme, a textului, a conversației, a scrisului. În definitiv, nu ne rămâne decât să supunem analizelor acest material pus gratis la îndemâna cercetătorilor.

Replicile dintr-un dialog sunt descrise ca dependente una de alta în cadrul fiecărei conversații, dar niciodată în afara granițelor conversației individuale. Baza de date a gramaticii dialogice însă este infinit mai largă, ea având în obiectiv descrierea sistematică a structurilor şi relațiilor dincolo de conversațiile izolate.

Încercările lexicografilor de a oferi lexemelor din dicționare minicontexte se înscriu şi ele, surprinzător, pe linia dialogismului. Niciun cuvânt nu se referă la obiectul sau la modul singular: între cuvânt şi obiectul său, între cuvânt şi subiectul de discuție, există un mediu elastic al altor cuvinte aleatorii despre acelaşi obiect, aceeaşi temă, şi acesta este un mediu adesea dificil de a fi penetrat. Cuvântul este obscur prin natura sa (dacă-l includem în dicționar cu explicațiile de rigoare nu înseamnă ca l-am dezobscurizat – n-am făcut decât să indicăm câteva sensuri, cele mai uzuale), contribuind prin gânduri comune, puncte de vedere, raționamente şi accente de valoare străine. Cuvântul, îndreptat spre obiectul său, intră într-un mediu dialogic agitat şi plin de tensiune al unor cuvinte străine, se confundă cu unele, se retrag în interiorul lor semantic, se intersectează cu altele: şi toate acestea ar putea schimba crucial discursul, ar putea lăsa o urmă în toate straturile sale semantice. Astfel se produc relații intra- şi interdialogice între cuvinte, între enunțuri şi între texte, care sunt esențiale pentru înțelegere şi comunicare. Intertextologia ar trebui să fie disciplina care să-i împace pe toți – de la lexicografi, semasiologi, dialectologi până la pragmaticieni şi discursologi.

Noțiunea de *dialogism* are un domeniu de aplicare mult mai larg decât dialogul real. Se extinde dincolo de cooperarea directă dintre interlocutor dintr-o anumita situație de discuție. Conform teoriei dialogice, rostirile sunt în dialog atât în mod intern, cât şi în mod extern – cu alte rostiri din dialogul aici-şi-acum şi cu alte rostiri din trecut, paralel, şi dialoguri viitoare la un anumit şi acelaşi timp, care să alcătuiască un *spațiu al dialogurilor* [cf. 5]. Acest cuprins (corp) al rostirilor se aseamănă cuprinsului propozițiilor în corpusul gramaticii tradiționale. Dar spre deosebire de corpusul tradițional al textului, va fi nevoie a fi inclusă poziția socială şi situațională a fiecărei rostiri; deci subiectul de discuție, timpul şi locul. Aceste ancore sociale şi situaționale sunt necesare pentru recuperarea autorului – intertextualitatea fiind conceptul care a rezolvat „o problemă gravă a metodei structuraliste; întoarcerea referentului" [11, p. 123]. Plasarea conceptelor de intertext, respectiv intertextualitate, dialogism, relații dialogice pe tărâmul lingvisticii nu va face decât să umanizeze şi mai mult ştiințele socioumane, filologice în speță [a se vedea şi 12; 13; 14]. În discursurile scrise mediate electronic, este dificil, dar totuşi posibil, a aduna şi transcrie rostiri suficiente pentru a construi baze de date diatopice. Paginile web, chaturile, e-mailurile, programele de computer etc. sunt deja disponibile pentru metodele existente de colectare a datelor, pentru a forma o bază de date validă pentru analizele parțial

BDD-A6613 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:14:33 UTC)

intertextuale. Înregistrarea discursului față în față, altfel spus, colectarea unor asemenea date trebuie făcută tematic, de exemplu, o bază de date focusată pe „conversații la pauze de cafea la locul de muncă" sau „conversații despre un eveniment ieşit din comun", sau „conversații la o întâlnire neprevăzută cu un prieten în stradă" etc., etc. Tipologizarea şi analiza intertextemelor din diferite categorii de texte, a şabloanelor dialogice, a elementelor de discurs repetat, a clişeelor etc. se vor înscrie în contextul teoriilor intertextologice: „Textul nu se poate concepe independent şi izolat, desprins şi smuls din *TEXTUL infinit* constituit de istoria societății umane, ci în complexa rețea de interacțiuni pe care le stabileşte cu acest *TEXT infinit*: în *intertextualitatea* lui" [15, p. 190], manifestat continuu în dinamica şi în semiosfera CULTURII [a se vedea 16, p. 162].

Concluzii. Dialogismul este o filozofie fundamentală în ştiința filologică la ora actuală, iar gramatica, ştiința care descrie structura unei limbi, nu poate face abstracție de această teorie. Discursul uman este bogat şi divers, nu doar în cadrul paradigmei limbii naturale, dar şi în afara acestei paradigme. Includerea perspectivei dialogice în analiza gramaticală nu poate decât să extindă orizonturile înțelegerii a „ceea ce limba poate fi" (opus la „ceea ce limba este"), precum şi a unei teorii dialogice şi a metodelor acesteia intersectată cu gramatica. Intertextualitatea nu mai este văzută ca un fenomen literar exotic, ci mai degrabă ca o parte din comunicarea de zi cu zi. Gramaticile dialogice îşi propun să se axeze pe descrierea structurilor în relațiile lor inter- şi intratextuale.

Referințe bibliografice

1. Eugeniu Coşeriu. *Introducere în lingvistică*. – Cluj, 1995.

2. Angela Bidu-Vrănceanu et al. *Dicționar de ştiințe ale limbii*. – Bucureşti, Ed. Nemira, 2001.

3. Per Linell. *Essentials of dialogism*. *Aspects and elements of dialogical approaches to language, communication and cognition*. www.dialogicidad.cl/papers/linellC.doc (accesat la 13.07.10)

4. Per Linell. *En dialogisk grammatik?* În: J. Anward, & B. Nordberg, (eds.) Samtal och grammatik – studier i svenskt samtalsspråk. 2005. Lund: Studentlitteratur. 231-328.

5. Ørstavik Tormod Berg Ivar. *The Foundation for a Dialogic Grammar*. wiki.aitel.hist.no/the_art_of_programmers/…/A_dialogic_grammar.pdf (accesat în iulie 2010).

6. Boris Gasparov. *Speech, Memory, and Meaning: Intertextuality in everyday language*, 2008, 309 p. Publisher: De Gruyter Mouton; 1 edition. http://www.reference-global.com/doi/pdfplus/10.1515/9783110219111.fm (accesat la 10.07.10)

7. А. С. Жулинская *Интертекстуальность как объектность как объект лингвистических исследований*// Учёные запски ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – 2005. – Т. 18 (57). – № 1. – С. 71-75. (accesat la 12.07.10) http://workinggroup.org.ua/publzulinsk1.shtml

8. Alexandra Gherasim, Nadejda Cara. *Teoria textului. Antologie.* – Chişinău, CEP USM, 2008, 292 p.

9. http.//www.libfl.ru/mimesis/txt/Piegay-Gros01.php (accesat în mai 2010).

10. Eugeniu Coşeriu. *Semantica structurală* // Prelegeri şi conferințe. Anuar de lingvistică şi istorie literară, t. XXXIII, 1992-1993. Seria A. Lingvistică, Iaşi, 1994.

BDD-A6613 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:14:33 UTC)

11. Marian Vasile. *M. Bahtin. Discursul dialogic. Istoria unei mari idei*. – Bucureşti, Editura Atos, 2001.

12. Г. А. Золотова. *Грамматика как наука о человеке* // Русский язык в научном освещении. – № 1. – М., 2001. – С. 107-113. http://www.philology.ru /linguistics1 /zolotova-01.htm (accesat la 16.07.10).

13. *Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис*. – М., 1992.

14. Aliona Grati. *Modelul poststructuralist de dialog. Ereziile gramaticii textualiste şi eşecul dezumanizării* // Metaliteratură, anul VIII, nr. 5-6 (19), 2008, p. 32.

15. Cristina Hăulică. *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*. – Bucureşti, Editura Eminescu, 1981.

16. Ю. М. Лотман. *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров.* Статьи. Исследования. Заметки. Санкт-Петербург. «Исскуство-СПБ», 2001.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6613 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:14:33 UTC)